

Соціальна стійкість на рівні територіальних громад в умовах сучасних викликів

УДК 321.022

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.9>

Назаров Микола Сергійович
старший викладач кафедри психології,
політології
та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми,
Україна

Соціальна стійкість громади будується на відчутті згуртованості, яка полягає, в свою чергу, на відчутті приналежності до громади та тісного зв'язку з іншими членами громади. Такий зв'язок неможливо побудувати примусово. Навпаки лише добровільний внутрішньодержавний діалог та діалог на місцевому рівні здатні склеїти суспільство. При чому зазначене єднання (діалог) має відбуватися як на горизонтальному рівні між різними суспільними групами, так і на вертикальному – між громадянами та владою. Також згуртованість можлива за умови довіри в середині суспільства та довіри до влади; за готовності співпрацювати та взаємно допомагати.

Зовнішня агресія та пандемія COVID-19 стали певним випробуванням для України на міцність соціальної стійкості. Наразі актуальним є оцінка стану соціальної стійкості на рівні територіальних громад. Важливо зрозуміти, яким чином зовнішня агресія та пандемія COVID-19 вплинули на відчуття згуртованості громадян, зокрема на вразливі групи населення. Ключовими питаннями аналізу стали також: як різні групи громадян протистоять загрозам; що їм допомагає справлятися із викликами; чи готові до співпраці.

У фокусі представленого дослідження є територіальні громади, які об'єднані навколо обласного центру, але при цьому розташовані поруч із регіональними центрами, що створює для них додаткові виклики. Соціологічне дослідження проведено у Сумській, Черкаській, Миколаївській та Івано-Франківській територіальних громадах протягом березня-травня 2021 року дослідницькою командою Центру соціальних досліджень Сумського державного університету.

Результати дослідження свідчать, що соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу, при цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації.

Ключові слова: національна стійкість, соціальна стійкість, територіальна громада, згуртованість.

Вступ. В умовах глобальних викликів, у тому числі пов'язаних із пандемією COVID-19, а також національних викликів, пов'язаних із гібридною війною, тимчасовою окупацією територій України, корупцією, масованим поширенням дезінформації та локальних викликів, що дестабілізують соціально-економічну та політичну ситуацію, існують ризики посилення нестабільності територіальних громад, що у свою чергу може загрожувати безпеці країни.

У фокусі представленого дослідження є соціальна стійкість громад. Питання соціальної стійкості набуває в умовах пандемії особливої актуальності, адже протягом тривалого часу населення перебуває у стані постійного стресу через ризик захворіти, неможливість повернутись до звичного ритму життя і звичних форм спілкування. До того ж зазначені процеси, пов'язані з пандемією та карантинними обмеженнями, розвиваються в Україні на фоні затяжної економічної кризи, постійної військової агресії, а також незавершених реформаційних процесів, які позбавляють населення впевненості у майбутньому і зумовлюють зниження рівня довіри до влади як центрального, так і місцевого рівнів, що не може не вплинути на формування соціальної стійкості. При цьому на фоні наявної психологічної втоми і зміни форм і форматів спілкування та відпрацьованих кана-

лів отримання інформації у населення формується і певна система установок, орієнтованих на захист від такого потужного негативного впливу. Формування таких установок супроводжується очікуваннями швидкого вирішення проблем і активізацією системи горизонтальних зв'язків, які в умовах затяжної кризи і традиційно низької довіри до влади розцінюються населенням як альтернативні офіційним (вертикальним) владним впливам і комунікаціям, і здатні, з нашої точки зору, стати основою стійкості на рівні громади.

Мета та завдання. Метою цієї статті є дослідити феномен соціальної стійкості на рівні територіальних громад в Україні. У рамках дослідження нами проведено онлайн анкетування серед дорослого населення 4-х територіальних громад (Івано-Франківської, Миколаївської, Сумської та Черкаської). Польовий етап робіт був реалізований у період з 20 березня по 10 травня 2021 року. Мета соціологічного дослідження – проаналізувати оцінки громадян, зокрема з числа соціально вразливих груп, та чинники, які визначають стан та перспективи формування згуртованості та здатності до адаптації і подолання негативних впливів, зокрема, пандемії Covid-19.

Поняття «соціальна стійкість» на рівні громад
Поняття «стійкості» (resilience) систем сформувався в науках про навколишнє середовище.

Екологічний підхід виходив із здатності природних екосистем відновлюватися після несприятливих впливів середовища, зокрема, пожеж, стихійних лих, техногенних катастроф тощо. Згодом здатність до самовідновлення була помічена в інших природних системах. Серед іншого, були розроблені критерії вимірювання стійкості людського організму, а поняття поширилося на його окремі підсистеми, наприклад, опорно-рухову систему чи діяльність мозку. Іншим аспектом пошуку визначеності поняття стало його застосування до таких складних систем, як технологічні системи.

Наступним етапом стало застосування поняття «соціальної стійкості» (social resilience) до людини на ментальному рівні, до соціальних спільнот на соціокультурному рівні та держави – на рівні національної безпеки. Перенесення характеристик стійкості на соціальні об'єкти призвело до того, що поняття «соціальна стійкість» у сучасних дослідженнях зустрічаємо в різних галузях знань про людину та суспільство. При цьому певною особливістю є відсутність чіткого визначення та закріпленої сфери застосування. Найчастіше його використовують у сфері прийняття управлінських рішень з питань національної безпеки, а також у громадському секторі. Поняття «соціальна стійкість» останнім часом можна також зустріти у специфічних сферах, наприклад, у сфері функціонування міст і дизайну, як правило, у контексті концепції сталого розвитку. У цьому зв'язку актуальності набуває і поняття міських спільнот. Хоча широкого застосування терміну до аналізу ситуації у територіальних громадах, як і визначеного та закріпленого поняття «соціальна стійкість громад» на даному етапі досліджень поки не спостерігається [3].

Розширення сфер застосування поняття «соціальної стійкості» як інструменту аналізу різних сфер життя людини, відображене у наукових дослідженнях, дозволяє виокремити три основні підходи до трактування поняття соціальної стійкості, які умовно можна розділити на психологічний, соціокультурний і безпековий. Саме ці підходи відіграли суттєву роль у спробах концептуалізації поняття соціальної стійкості на різних рівнях його застосування.

Поступове проникнення поняття стійкості в поле соціальних взаємодій та його трансформація в поняття соціальної стійкості припадає на початок XXI ст. Саме тоді вперше почали звертати увагу на те, як соціальні спільноти реагують і пристосовуються до екологічних і соціальних змін, викликів і катастроф різної природи та характеру.

Акцент на поєднання понять стійкості та вразливості дозволив вирізняти вразливі групи в умовах змін катастрофічного характеру, наприклад, особливо вразливі в цьому відношенні групи дітей, пенсіонерів, людей, які з ними пов'язані та інші. Більш

чіткими і виваженими у цей період стали і підходи до застосування терміну «стійкість». Так, наприклад, термінологічний глосарій, опублікований ООН, визначає «стійкість» як здатність систем, громад та суспільства абсорбувати зовнішні впливи та швидко відновлювати характеристики (базову структуру та функції), так і адаптивні можливості, гнучкість системи в умовах значних трансформацій, впливів зовнішнього середовища [6].

Стойкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп, а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів. Визнання соціальної стійкості як невід'ємної складової національної безпеки і збереження здатності держави щодо її суспільної згуртованості у ситуації зовнішніх чи внутрішніх конфліктів, спричинених суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями також є досить поширеним серед дослідників [4]. Ця концепція близька до розуміння стійкості, яка стосується громади, а більшість відповідних досліджень, пов'язаних зі стійкістю громади, також застосовні до соціальної стійкості.

Як правило, на рівні окремих спільнот, громад застосовують міждисциплінарні підходи до трактування соціальної стійкості, при цьому поєднують різномірні теорії. Так, Вілсон [8] для визначення та пояснення соціальної стійкості покладається на міжсекторальний аналіз природничих і соціальних наук. У науках про навколишнє середовище він спирається на соціально-екологічне субполе, у соціальних науках виходить із теорії прийняття рішень і спирається на теорії транзиту та теорію соціального капіталу. Концептуалізацію поняття стійкості громади згаданий дослідник здійснює на перетині економічного, соціального та екологічного капіталу. Це дозволяє йому співвіднести стійкість громади з глобальними індикаторами сильного та слабого соціального капіталу, встановити достатньо широкий перелік питань, на основі яких можна визначати рівень стійкості громад.

Спираючись на результати проведеного аналізу, вважаємо можливим і доцільним прийняти твердження дослідників, що консолідовані і солідаризовані суспільства є більш стійкими перед внутрішніми та зовнішніми викликами, але, при цьому, спроби примусової солідаризації несуть ризики ще більшого розколу соціуму. І ці висновки повністю застосовні до України, яка вже зараз зазнає значної шкоди внаслідок прищеплення окремим категоріям населення радикально протилежних ціннісних орієнтацій і тривалої відсутності внутрішньодержавного діалогу та діалогу на регіональному та місцевому рівні щодо бачення минулого та стратегій майбутнього.

У низці досліджень соціальна стійкість розглядається триєдиною як здатність соціальних

суб'єктів справлятися з труднощами, адаптуватися до щоденних викликів на основі історичного досвіду та трансформуватися, тобто створювати інституції, що забезпечують індивідуальний добробут і надійність [7].

Норріс з колегами [5] виділяють набір з чотирьох взаємопов'язаних ресурсів, на які спирається соціальна стійкість:

- Економічний розвиток включає такі параметри, як обсяг та різноманітність ресурсів, справедливий розподіл ресурсів, а також справедливість ризику та вразливість до небезпек.

- Соціальний капітал – це ресурс, отриманий із соціальних відносин. Соціальний капітал відноситься до рівнів соціальної підтримки у часи потреби, почуття спільності та формальних (організаційних) та неформальних зв'язків, що пов'язують членів суспільства та їх прив'язаність до місця.

- Компетентність громади стосується знань суспільства, навичок вирішення проблем та здатності до співпраці. Іншими словами, колективна ефективність суспільства. Компетентність громади як ресурсу залежить від навичок критичної рефлексії, готовності робити свій внесок, здатності вирішувати конфлікти в групах та досягти консенсусу, розширення можливостей та можливостей брати участь у колективному прийнятті рішень.

- Інформація та комунікація, включаючи надійні джерела точної інформації, які можуть забезпечити ефективні механізми передачі та отримання інформації для прийняття управлінських рішень.

Поділяючи позицію авторів щодо необхідності аналізу ресурсів, на які спирається соціальна стійкість, дослідницька команда вважає досить слушним і обґрунтованим підхід Біркмана, орієнтований на врахування основних компонентів стійкості громад, які одночасно виступають і ресурсами забезпечення такої стійкості [1].

Ганор та Бен-Лаві [2] виділяють шість основних складових стійкості громади

(1) комунікація про ситуацію, загрози, ризики та наявну підтримку;

(2) співпраця, особливо покладаючись на локальні ресурси, а не очікування зовнішньої допомоги;

(3) згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки.

Відчуття соціальної захищеності

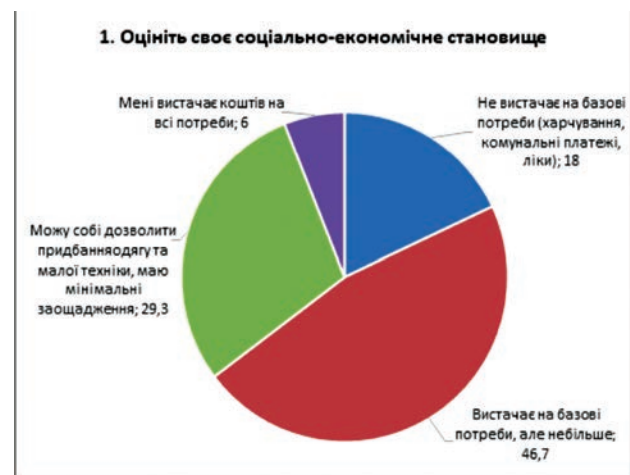
Представлені у даному розділі оцінки та висновки сформовані на основі результатів опитування 1530 респондентів віком від 18 років і старше, які представляли населення чотирьох територіальних громад, сформованих навколо обласних центрів (Івано-Франківськ, Миколаїв, Суми та Черкаси).

Виходячи з твердження, що стійкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп,

а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів, в ході дослідження було приділено основну увагу оцінками самими респондентами рівня власної соціальної захищеності, добробуту та оцінкам актуальних загроз. Ми поділяємо точку зору дослідників [5], які розглядають соціальну захищеність населення як результат дії всіх складових системи соціального захисту населення, тобто не лише як законодавче забезпечення, а як реальний результат функціонування економічної, соціальної, політичної, організаційно-правової підсистем, що знаходить вираз у реальному добробуті і соціальному самопочутті людей, роблячи їхню здатність протистояти загрозам.

Отже, отримані результати опитування підтверджують, що соціально-економічна незахищеність населення, яке проживає у територіальних громадах поблизу регіональних центрів, є одним із ключових чинників, що не сприяють формуванню соціальної стійкості на рівні громад. Так, за результатами дослідження 64% опитаних оцінюють своє соціально- економічне становище як вразливе. Зокрема, 46,7% респондентів зазначили, що їм вистачає на базові потреби, але не більше. Ще 18% опитаних констатували, що їм не вистачає навіть на базові потреби, такі як харчування, комунальні витрати, ліки тощо (Діаграма 1).

Лише близько третини опитаних (29,3%) зазначають, що можуть собі дозволити придбання одягу та техніки, і лише 6% опитаних вистачає коштів на всі потреби.

Діаграма 1. Соціально-економічне становище громадян

Варто зауважити, що, незважаючи на серйозні виклики, пов'язані із пандемією COVID-19, найбільші відсотки отримали все-таки економічні загрози. Якщо спробуємо побудувати певну ієрархію, то загрози від COVID-19 посідатимуть у ній лише другу позицію, за якою далі будуть екологічні загрози, політична криза. Зазначимо, що на фоні переліченого загрози війни на Донбасі, масових завору-

шень, дезінформація, сепаратизм за оцінками опитаних будуть все-таки нижче за значимістю. І така пріоритетність повторюється і в оцінках, зроблених у розрізі окремих територіальних громад, і у розрізі статі, і в розрізі віку опитаних (Діаграма 2).

До другої групи загроз респонденти відносять: екологічні катастрофи (72%), війна на Донбасі (56,2%), політична криза (53,4%) та масових заворушень (52,3%).

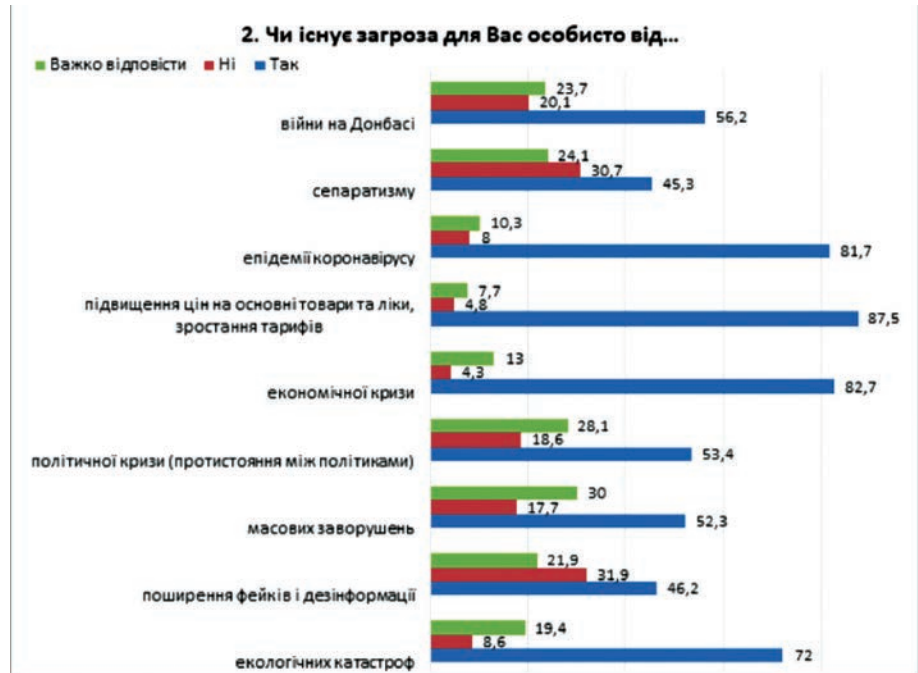
COVID-19 став, без сумніву, однією із ключових загроз у площині формування соціальної стійкості. Оцінюючи вплив COVID-19 на життя, респонденти в рамках даного дослідження мали змогу виділити негативні, позитивні та нейтральні чинники. Загалом можемо зробити висновок, що COVID-19 негативно вплинув на рівень доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості), стан здоров'я та безпеку (у тому числі вдома) респондентів.

Зокрема, під впливом COVID-19 біля половини опитаного населення територіальних громад (47,6%) зазначає зменшення власного доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості). При цьому 15,2% опитаних зазначають, що неоплачувана, в т. ч. домашня зайнятість зросла. Ще 44,4% фіксує погіршення стану здоров'я, а 41,3% – зазначають зменшення безпеки (у тому числі вдома) (Діаграма 3).

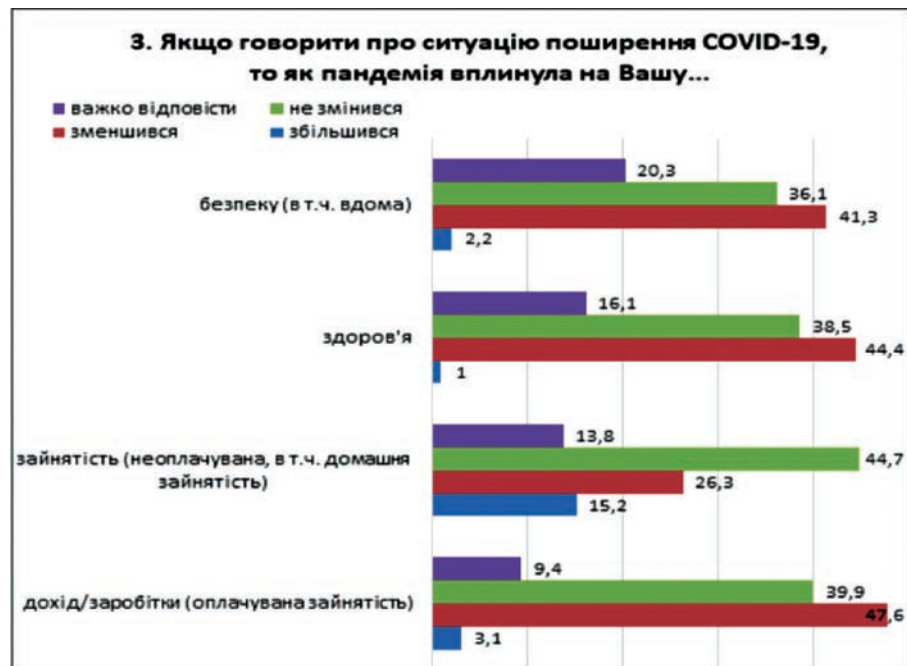
У свою чергу, досить значима частина опитаних (44,7%) зазначають, що в ситуації поширення пандемії COVID-19, ситуація щодо зайнятості (неоплачувана, в т. ч. домашня праця) суттєво не змінилася. Позитивних змін опитані зазначають суттєво менше. Так, серед позитивних змін 2% відмічають збільшення безпеки у т. ч. вдома, лише 3% зазначили зростання рівня своїх доходів, 1% – покращення здоров'я. Без сумніву, такі показники не можуть не

вплинути на формування загальних настроїв та очікувань які розвиваються явно не в бік оптимізму і не сприяють укріпленню стійкості.

Що стосується зростання зайнятості (неоплачуваної, у т.ч. домашньої зайнятості), то цю позицію варто розглядати як негативну. Мешканці Миколаївської та Сумської ТГ частіше зазначають зростання неоплачуваної зайнятості. Хоча ця складова і не аналізується детально в рамках даного дослідження, проте варто пам'ятати, що період пандемії характеризується загальним

Діаграма 2. Пріоритетність загроз для жителів громад

Діаграма 3. Вплив пандемії COVID-19 на життя громадян

скороченням зайнятості і суттєвим зростанням офіційного безробіття. І наведені у таблиці цифри маємо співвідносити перш за все з оцінками населенням власного досвіду зайнятості, реальним поширенням неформальної зайнятості, а відтак – і тих форм самозабезпечення і виживання, які є, скоріше всього, альтернативою прийнятним, офіційним, і характеризують процеси формування стійкості в умовах «карантинного» руйнування звичних зав'язків та форм зайнятості.

Отже, фіксуємо на основі отриманих результатів не кардинальні відмінності в оцінках населення окремих територіальних громад, можемо як підсумок зазначити, що наявна ситуація, виражена у наведених показниках свідчить про зростання вразливості населення внаслідок COVID-19 за рахунок зниження доходів та зростання рівня додаткової, неоплачуваної зайнятості вдома, погіршення стану здоров'я.

Висновки. Результати дослідження підтверджують актуальність для міст обласного значення, які стали сьогодні центрами великих громад, щодо завдань протистояти різноманітним викликам економічного та соціального характеру, які суттєво впливають на процеси формування стійкості.

Соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Так, 64% опитаних оцінюють своє соціально- економічне становище як вразливе, зазначаючи, що вони або не можуть задовольнити навіть базові потреби чи їм вистачає коштів лише на харчування, комунальні витрати, ліки.

Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу. При цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації. COVID-19 негативно вплинув на всі сфери життя громадян – зниження відчуття безпеки, погіршення здоров'я, зниження рівня доходів/заробітку при збільшенні зайнятості.

Жителі громад схильні очікувати допомоги та допомагати членам сімей/рідним, і рідше очікують допомоги від органів влади та інститутів громадянського суспільства. Члени сім'ї залишаються основою соціальної стійкості громад, оскільки населення схильне як очікувати допомоги від своїх рідних, так і готові самі допомагати їм у складних ситуаціях. Причому у складних ситуаціях опитані частіше надають допомогу членам своєї сім'ї,

що демонструє тісні відносини всередині родин, де існує адресна допомога батьків дітям та дітей батькам. Така ситуація несе в собі і певні ризики, оскільки наявні процеси трансформації інституту сім'ї, переважання кількості розлучень над кількістю одружень, масова трудова міграція громадян з України, карантинні обмеження послаблюють наявні сімейні зв'язки і, відповідним чином, створюють потенціал до зменшення соціальної стійкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Birkmann et al. (2012). Work Package 1 Early Discussion and Gap Analysis on Resilience Deliverable 1.1 Title: Building Resilience Amongst Communities in Europe (research project funded by EU-FP7, Grant Agreement No 283201). <http://www.embrace-eu.org/>
2. Ganor, M, Y Ben-Lavy. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service* 79: 105–8. https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf
3. Jermalavičius, Tomas, Piret Pernik, and Martin Hurt. (2014). Comprehensive Security and Integrated Defence: Challenges of implementing whole-of-government and whole-of-society approaches. Tallinn. https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/ICDS_Report-Comprehensive_Security_and_Integrated_Defence-10_February_2014.pdf.
4. John A. McCarthy. (2007). Critical Thinking: Moving From Infrastructure Protection to Infrastructure Resilience. In CIP Program Discussion Paper Series. Arlington, Virginia USA: George Mason University School of Law. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.169.9384&rep=rep1&type=pdf>.
5. Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., Pfefferbaum, R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 41(1-2), pp. 127–150. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18157631/>
6. Terminology on Disaster Risk Reduction. – Geneva: UNISDR, 2009. – 30 p. https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf.
7. Keck, Markus and Patrick Sakdapolrak. (2013). What is social resilience? Lessons learned and way forward. *Erdkunde*, Vol. 67, No. 1, pp.5-19 – <https://www.erdkunde.uni-bonn.de/archive/2013-1/what-is-social-resilience-lessons-learned-and-ways-forward>
8. Wilson, Geoff A. (2012). *Community Resilience and Environmental Transitions* Abingdon; New York: Routledge, 240 p. Chapter 2] – DOI:10.4324/9780203144916

Social resilience at the level of territorial communities in the context of modern challenges

Nazarov Mykola Serhiyovych

Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Sciences and Socio-Cultural Technologies
Sumy State University
Rimskogo-Korsakova str., 2,
Sumy, Ukraine

The social resilience in community level is based on a sense of cohesion, which in turn is a sense of belonging to the community and close ties with other members of the community. Such a connection cannot be built by force. On the contrary, only voluntary internal dialogue in the local level can unite society. Moreover, this unity (dialogue) should take place both at the horizontal level between different social groups and at the vertical level - between citizens and government. Cohesion is also possible with trust in society and trust in government; willing to cooperate and help each other.

External aggression and the COVID-19 pandemic have been a test of Ukraine's strength of social resilience. Currently, the assessment of the state of social resilience in the level of territorial communities is relevant. It is important to understand how external aggression and the COVID-19 pandemic have affected citizens' sense of cohesion, particularly for vulnerable groups. The key issues of the analysis were also: how different groups of citizens resist threats; that helps them cope with challenges; are ready to cooperate.

The focus of the study is on territorial communities, which are united around the regional center, but located close to regional centers, which creates additional challenges for them. Sociological research was conducted in Sumy, Cherkasy, Mykolaiv and Ivano-Frankivsk territorial communities during March-May 2021 by the research team of the Center for Social Research based in Sumy State University.

The results of the study show that socio-economic insecurity of citizens is one of the factors that weakens social resilience and makes them more vulnerable to external and internal threats. Citizens consider the economic crisis and the coronavirus pandemic to be the greatest threat, while underestimating military aggression and manipulation through the spread of fakes and misinformation.

Key words: national resilience, social resilience, territorial community, cohesion.